

OROSZORSZÁG ÉS A MEDITERRÁNEUM A 18. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBAN ÉS A 19. SZÁZAD ELEJÉN

Oroszország a 18. századot megelőzően az európai események másodlagos jelentőségű szereplője volt, s földrajzi elhelyezkedéséből következően a Balkán-félsziget és a Mediterráneum is kiesett érdeklődési köréből. A déli irányú orosz terjeszkedés megindítása I. (Nagy) Péter nevéhez fűződik. A 18. század első felében azonban a délorosz, Fekete-tenger menti területek meghódítása meglehetősen vontatottan, váltakozó eredménnyel haladt. 1696-ban sikerült a fontos Azovot megszerezni, de az 1711-es pruti béke nyomán az már vissza is került a Portához. A következő, 1735–39-es – ezúttal már Ausztriával szövetségben vívott – törökellenes háború sem hozott számottevő eredményt, sőt Oroszország számára csak török zászló alatt engedélyezte a fekete-tengeri kereskedelmi hajózást. A belgrádi béke mintegy negyedszázadra stabilizálta a helyzetet a Fekete-tenger térségében.

Az orosz–török viszony II. (Nagy) Katalin külpolitikája nyomán került új alapokra, s alapvetően ekkor alakultak ki a két nagyhatalom egymás közötti viszonyát az első világháborúig meghatározó diplomáciai reflexek. Az orosz külpolitika elsődleges célja nyilvánvalóan a Fekete-tenger mellékének megszerzése volt. Ez – bár részlegesen – már Katalin első török háborúja nyomán megvalósult. Az 1768–74-es orosz–török konfliktus több szempontból is kulcsfontosságú mozzanatként számít a két ország kapcsolatának történetében. Ez volt az első alkalom, hogy Oroszország mint katonai tényező megjelent a Földközi-tengeren. A váratlan eseményt a térség, illetve Európa hatalmi viszonyainak orosz szempontból kedvező irányú alakulása tette lehetővé.

A 16. században a Földközi-tenger medencéje két részre szakadt, két világbirodalom – Spanyolország és Törökország – jogara alatt. A 18. századra azonban mindkét nagyhatalom egyre mélyülő válságba süllyedt, s katonai potenciáljuk gyengülésével a Mediterráneumban hatalmi vákuum alakult ki. Ez önmagában még nem lett volna elegendő a földközi-tengeri orosz jelenlét megteremtéséhez, hiszen a Fekete-tenger kijáratát a Török Birodalom őrizte, amelynek léte összekapcsolódott a szorosok (Boszporusz és Dardanellák) birtoklásával és ellenőrzésével. A nemzetközi kapcsolatok átrendeződése kedvezett Pétervárnak. Anglia a hétéves háborút követően bizonytalanná vált kontinentális szövetségese, Poroszország helyére új partnert keresett tradicionális ellenfele, Franciaország ellensúlyozására. II. Katalin katonailag jelentősen megerősödött Oroszországa tűnt a legalkalmasabb szárazföldi szövetségese. Bár – itt most nem részletezendő okokból – évtizedes diplomáciai huzavona után 1773-ra az orosz–angol meg egyezés lehetősége elúszik, az 1768-ban kirobbant orosz–török háború kezdeti szakaszában Oroszország élvezte Anglia támogatását. Ennek pedig kulcsfontosságú szerepe volt az 1769–70-es orosz földközi-tengeri expedíció megvalósulásában. Egyrészt a Nagy Péter utáni korszakban gondoskodás hiányában erősen leromlott állapotú flottába a hétéves háborút követően partra tett angol matrózok és tengerésztisztek jelentős számban jelentkeztek, másrészt a balti flotta műszaki, logisztikai okokból csak többszöri kikötéssel juthatott el a Földközi-tengerre. A tengereket vitathatatlanul uraló Anglia jóindulata és támogatása elengedhetetlen volt egy ilyen kockázatos vállalkozás megvaló-

sításához. Az angol és portugál kikötők használata mellett az angol flotta támogatásának ténye önmagában visszatartotta Franciaországot attól, hogy megsegítse hagyományos szövetségését, a Portát. Bár az orosz expedíciós erő az 1770. júliusi cesmei csatában legyőzte az oszmán flottát, részben kommunikációs zavarok miatt a vállalkozás nem befolyásolta a szárazföldön zajló harci cselekmények kimenetelét.

A háborút lezáró 1774-es Kücsük Kajnardzs-i béke alapvetően átrendezte az orosz-török kapcsolatok eddigi rendszerét. Oroszország első ízben jutott ki a Fekete-tenger partjára, mégpedig a Bug és Dnyeper folyók között, illetve az Azovi-tengernél. Emellett jogot nyert arra – megszüntetve a korábbi ottomán monopóliumot –, hogy saját zászlaja alatt folytasson kereskedelmi hajózást a tengeren. További gazdasági eredmény volt, hogy Oroszország számára is biztosította a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény elvének alkalmazását. Politikai síkon hasonlóan meghatározó változást jelentett, hogy az orosz uralkodó nyerte el a Török Birodalom pravoszláv lakossága fölötti védnöki jogokat, ami a jövőben gyakorlatilag korlátlan beavatkozási lehetőséget kínált az orosz diplomácia számára.

Az 1768–74-es háború nyomán átértékelődött a Mediterráneum, és azon belül is a Levante jelentősége az Orosz Birodalom külpolitikájában. A fekete-tengeri kijárat megszerzése és az ottani külkereskedelmi áruforgalom látványos felfutása – amely feltehetően is volt a levantei érdeklődésnek – rögtön fel is vetette a tengerszorosok és közvetve a Porta jövőjének a problémáját. Az orosz külpolitikai kapcsolatkeresés új jeleit is ekkor fedezhetjük fel. Az orosz flotta földközi-tengeri expedíciójának egyik célja éppen az akkor lázongó görögökkel történő kapcsolatfelvétel és együttműködés volt. Bár a 19. században az orosz külpolitika egyik domináns irányzatává váló szlavofilizmus kikristályosodásáról még nem beszélhetünk (Katalin görögbarátsága is inkább a korban divatos szellemi áramlatok terméke volt), de mint hatalmi eszköz megjelent a balkáni népekkel való kapcsolattartás igénye. Az 1768–74-es háborúban keresett megoldás azonban nem bizonyult hosszú távon járható útnak, mivel döntően a külső tényezők kedvező összjátékától függött.

Az 1768–74-es háborút követően a Török Birodalom kérdése az orosz külpolitika homlokterébe került. Érezhetően megváltozott a Porta erejének pétervári – és nemzetközi – megítélése. Ekkortól válik egyre elfogadottabbá, hogy az egykori világbírdalom napjai megszámálhattak. Ezt tükrözi a II. Katalin által felvetett ún. görög terv megszületésének pusztá ténye is. A historiográfiában vitatott megítélésű terv keletkezésének alakörülményei ismertek. II. Katalin 1782. szeptember 21-i, II. Józsefnek írott levelében körvonalazza elképzeléseit a Török Birodalom sorsát illetően. Eszerint Bécs és Pétervár közös erővel kiűzhetné a törököket Európából, egyidejűleg újjáalakítva a térség politikai viszonyait. Konstantinápoly székhellyel feltámasztanák a hajdani görög császárságot, a cárnő kisebbik unokájának, a valószínűleg nem véletlenül Konstantin névre keresztelt nagyherceg koronája alatt. II. Katalin hangsúlyozta a leendő császárság függetlenségét (Konstantin minden orosz trónra vonatkozó jogáról lemondana) és közvetlen területi gyarapodásra is csak csekély mértékben tartott igényt a Fekete-tenger partján. Osztrák szövetségese jóindulatát és segítségét volt hivatott elnyerni az Északnyugat-Balkán felajánlása (Szerbia egy része, Bosznia, Dalmácia). A két román fejedelemségből de jure független, de nyilván orosz befolyás alatt álló ütközőállam alakult volna Dacia néven (Patyomkin herceg neve merült fel lehetséges uralkodójelöltként).

A fő vonásaiban vázolt elképzelés történetírói megítélése ellentmondásos. A nyugati – főként angolszász – történetírás általában névértéken kezeli II. Katalin diplomáciai

manőverét, azaz a tényleges megvalósítás szándékát látja a terv mögött. Az utóbbi évtizedek orosz történetírása azonban árnyaltabban közelíti meg a kérdést. Elismeri az expanziós szándékok megerősödését, a terv eredeti formájában történő megvalósításának akaratát és lehetőségét viszont megkérdőjelezi. Az ellenérvekből kettőt érdemes kiemelni. Az orosz birodalomnak eleve nem álltak rendelkezésére egy ilyen nagyszabású katonai vállalkozáshoz nélkülözhetetlen anyagi erőforrások, amint az 1828–29-es orosz–török háború során be is bizonyosodott. Másrészt a fennmaradt korabeli orosz levéltári források között eddig nem bukkant fel a terv megvalósításával foglalkozó dokumentum. Az orosz történetírás II. Katalin lépését diplomáciai figyelemelterelésként értékeli, vagyis csak a Krím-félsziget bekebelezésére vonatkozó tényleges szándékát kívánta így elfedni. Ezt a feltevést támasztja alá, hogy II. Katalin és II. József között a levelezés e tárgyban 1783 tavaszáig folyt, amikor az orosz cárnő a tervet – a Krím orosz bekebelezésének hivatalos deklarációjával egy időben – túlhaladottnak és megvalósíthatatlannak minősítette.

Ebben az időszakban – a francia forradalomig – a Földközi-tenger csak mint a Török Birodalom elleni katonai fellépés lehetséges színtere jött számításba. De az 1768–74-es háború körülményei is megmutatták, hogy csak korlátozott mértékben alkalmas erre a célra. A század végére azonban a Levante helyzete egymástól független tényezők következtében gyökeresen átalakult. Egyrészt a délorosz területek megszerzését és a Fekete-tenger menti kikötők létrehozását követően dinamikus fejlődő orosz export indult meg a Földközi-tenger irányában. Ebben kulcsfontosságú szerepet töltött be az 1783-ban orosz kézre került – nevét 1796-ban elnyerő – Odessza, amely hamarosan háttérbe szorította az addig vezető szerepet betöltő Taganrogot. A különféle nyersanyagok mellett az ukrajnai gabona vált a vezető exportcikké. Bár pontos adatok nincsenek a kezdeti időszakra, a fejlődés dinamikáját jelzi, hogy míg az 1790-es évek második felében még kevesebb mint 500 kereskedőhajó fordul meg a fekete-tengeri orosz kikötőkben, addig ez a szám 1805-re meghaladja az 1200-at. A teljes orosz exportvolumenen belül a fekete-tengeri kivitel aránya az 1780-as évek 2–3%-áról az 1800 évek elejére a 10%-ot közelíti meg. Ez a szám jelzi, hogy a legfontosabb orosz exportútvonaltól mindazonáltal a Baltikum maradt. A fekete-tengeri áruforgalom jelentőségét az adja, hogy az egyébként jelentős deficittel küszködő orosz külkereskedelmen belül itt – a csekélyebb behozatal következtében – pozitív kereskedelmi mérleg alakult ki. Ennek a tényezőnek a szerepét azonban nem szabad felnagyítani, a gazdasági okoknak egyébként kitüntetett szerepet tulajdonító szovjet történetírás is elfogadja a közvetlen hatalmi célok primátusát az orosz külpolitikán belül.

A valódi korszakhatárnak számító esemény Bonaparte tábornok egyiptomi expedíciója volt a térségben. Ez az úttörő próbálkozás nem csak orosz szemszögből teremtett teljesen új helyzetet a Levantében. Az eddigiekben a régió – némi francia kereskedelmi és diplomáciai tevékenységtől eltekintve – gyakorlatilag mentes volt a nagyhatalmi jelenléttől és érdeklődéstől. Az orosz–török vetélkedés szinte hatalmi vákuumban, az európai politikától elszigetelten zajlott. Oroszország számára a Levante addig a Török Birodalom elleni korlátozott erejű fellépés potenciális színterén kívül mint kereskedelmi bázisokat kínáló régió jött számításba. 1798-ban az orosz külpolitikának ezt az álláspontot teljesen át kellett értékelnie.

A Közel-Kelet és a Balkán iránti érdeklődés nem volt előzmények nélküli a francia külpolitikában. Itália 1797-ben történt meghódításakor Bonaparte tábornok elrendelte a Ión-szigetek megszállását, ami az év júniusában meg is történt. A leendő császár, aki

párizsi felhatalmazás nélkül adta ki a parancsot, mintegy indoklásképpen kijelentette, hogy a szigetek többet érnek, mint maga egész Itália. Bonaparte fejében már nyilván ekkor megszületett későbbi közel-keleti vállalkozásának alap gondolata. De nem ő volt az egyetlen a francia politikai életben, aki ebben az irányban tájékozódott. Talleyrand a gyakorlatilag védtelen délorosz területek és a Krím elleni katonai fellépés tervét vetette fel. Ezzel egyidejűleg a Balkánon francia politikai ügynökök folytattak törökellenes felforgató propagandát. Az orosz kormány az előbbiek alapján joggal érezte úgy, hogy a Balkán és a Földközi-tenger irányából veszély fenyegeti biztonságát. Mindezek után Bonaparte 1798 májusában Toulonból kihajózó expedíciója csak az utolsó lökést adta az orosz kormány számára az önvédelem és ellenállás megszervezésére.

Oroszországnak a Mediterráneumhoz fűződő viszonyát ekkor még egy különleges tényező is színezte. A vitatott személyiségű I. Pál cár (1796–1801) az újabb kutatások szerint a máltai lovagrendben látta megtestesülni az általa vallott ideológiai-politikai értékeket. A cár szemében a lovagrend képviselte azt az eszközt, amelynek révén élére állhat egy Európát átfogó konzervatív, középkori reminiscenciákat hordozó antiliberális ellenforradalomnak. Mindezek után érthető, hogy a cárt különösen érzékenyen érintette, amikor Bonaparte útban Egyiptom felé rátette a kezét Máltára is. Paradox módon éppen Málta eleste adott alkalmat a cár s a lovagrend közötti kapcsolat – kortársak előtt nagy visszhangot keltő – szorosabbra fűzésre. A sziget feladása kapcsán kompromittálódott osztrák nagymester helyére ugyanis a rendtagok egy része 1798 novemberében Pétervárott I. Pált választotta meg a rend élére. A jogilag igencsak vitatható választástól (a cárt vallása önmagában is kizárta volna) a lovagok azt remélték, hogy jelentős külpolitikai bázist tudnak az elszigetelődött és eszköztelen rend mögé állítani.

A földközi-tengeri francia készülődés mozgásba hozta az orosz hadsereget is. Már a touloni flottaösszpontosítás hírére felkészítik a fekete-tengeri orosz flottát az esetleges francia támadás elhárítására, majd 1798. augusztus végén Fjodor Usakov altengernagy 16 hajójával a szorosok védelmére indult. Bár a várakozásokkal ellentétben nem Oroszország volt a közvetlen célpont, az egyiptomi expedíció nyomán gyökeresen átdecedztek a korábbi államközi kapcsolatok a térségben. A közös ellenség megjelenése és az angol közvetítés révén a két korábban mereven szemben álló hatalom 1799. január 3-án katonai szövetségre lépett egymással. A Porta és a cári Oroszország közeledését elősegítette, hogy 1798 májusában a volt konstantinápolyi nagykövet, Viktor Kocsubej gróf foglalta el a külügyminiszteri széket. Vele az orosz–török viszonyt közel fél évszázadon keresztül meghatározó külpolitikai irányzat exponense jelenik meg. A korábbi konfrontatív politikai helyett első ízben merül föl az orosz befolyás békés, diplomáciai eszközökkel történő megerősítésének lehetősége, bár ennek tételes megfogalmazására csak két évtized múltán, a régió hatalmi viszonyainak kikristályosodását követően kerül sor.

Az orosz–török ellentét több évtizedes múltjának ismeretében nem meglepő, hogy jelentős orosz és főként brit nyomásra volt szükség ahhoz, hogy a Porta az oroszok számára jelentős stratégiai előnyöket biztosító szövetséget elfogadjon. (A brit kormány – páratlan módon – területi garanciát vállalt a Portával szemben.) Oroszország a háború időtartamára jogot nyert a tengerszorosok használatára, azaz erőszak nélkül teremtette meg földközi-tengeri katonai jelenlétét. Usakov expedíciójának célja az orosz szempontból a potenciálisan legnagyobb veszélyt hordozó, stratégiai fekvésű Ión-szigeteken fekvő francia bázis felszámolása volt. 1799 tavaszára a legutolsó – katonailag legjobban védett – sziget, Korfu is az orosz–török szövetséges erők kezére került. Itt szükséges leszögezni, hogy a Ión-szigetek orosz elfoglalásának defenzív jellege volt: az Oroszorszá-

got közvetlenül fenyegető déli intervenció elhárítását szolgálta. Pétervárott felismerték, hogy az állandó orosz földközi-tengeri jelenlét megteremtésének nincsenek meg sem finánciális, sem katonai feltételei. Az orosz külpolitika taktikája is ehhez igazodott a térségben. Célja a nagyhatalmakkal – Anglia, Franciaország, Ausztria – szemben a kis- és középállamok megerősítése volt. Az orosz diplomácia elsődlegesen a Nápolyi Királyságban látta azt a tényezőt, amelyre támaszkodva ellensúlyozhatja a nagyhatalmak régió belüli túlsúlyát. A kedvező geopolitikai fekvés mellett a Bourbon-királyságnak a korabeli viszonyok között is feltűnően konzervatív, reakciós társadalmi-politikai berendezkedése is erősítette az orosz vezetés Nápoly iránti szimpátiáit. Pétervár elkötelezettségét tükrözte, hogy csapatokat is küldött a nápolyi udvar védelmére.

A mediterrán térség Oroszország számára kiemelt jelentőségét mutatja, hogy Pál cár külpolitikai irányváltása is jelentős részben a régió eseményeihez kötődik. Az orosz törekvésekkel ellentétben Málta nem került harmadik, semleges hatalom birtokába, hanem visszafoglalása után Anglia saját zászlaját tűzte ki, s később az amiens-i békeszerződésben vállaltakkal ellentétben nem vonta ki csapatait a szigetről. De már a Málta körüli nagyhatalmi huzavonát megelőzően megromlottak Oroszország és szövetségesei között a kapcsolatok. Szuvorov hadseregének svájci fölhalmozását követően Pál cár szakításra szánta el magát 1799 őszén. A szárazföldi erők mellett Usakov flottáját is hazarendelte Palermóból, s egyidejűleg bejelentette a koalícióból való kilépését. A cár meggyilkolása vetett véget ennek az orosz külpolitikai vargabetűnek. Pál rövid, alig néhány éves uralkodása azonban fontos fejezetet jelent országa földközi-tengeri politikájában. A cár regionális politikai céljait két tényező határozta meg: a térségből Oroszországot fenyegető katonai veszély felszámolása-megelőzése, összekapcsolva a Portával fenntartott szövetségi viszony megőrzésével, illetve a régió hatalmi viszonyainak orosz szemszögből kedvező alakítása. Az utóbbi nézőpontból kulcsfontosságú szerepet játszott Málta birtoklása, illetve Itália politikai viszonyainak módosulása. Oroszország számára ebben a kérdésben egyértelműen kedvezőtlenül alakultak az események, ami jelentős mértékben hozzájárult a cár által kezdeményezett szakításhoz.

Az 1801-ben, apja meggyilkolása után trónra lépő I. Sándor cár – bár megszüntette az Angliával való fegyveres szembenállást (1801. június 17-i pétervári egyezmény) – alapvetően elődje óvatos politikáját folytatta az angol-francia ellentét ismételt kiéleződéséig, illetve a harmadik koalíció megszületéséig. 1803 végéig finom távolságtartás, biztonságra törekvés jellemezte külpolitikáját. Orosz-francia viszonylatban ennek terméke volt az 1801. októberi párizsi egyezmény, amelyben Franciaország Dél-Itália, Oroszország pedig a Ión-szigetek kiürítését vállalta. Sándor célja Európa két vezető hatalmától való akár pozitív, akár negatív irányú függés lazítása, az orosz külpolitika mozgásterének növelése volt. Ez azonban csak az európai hatalmi egyensúly fennmaradása mellett volt megvalósítható. Az egyre nyilvánvalóbb közép-európai francia expanziós szándékok azonban hamar véget vetettek a különutas orosz politikának.

Már a párizsi egyezmény be nem tartása jelezte a valódi francia szándékokat. Miután 1803-ban megszakadtak Anglia és Franciaország között a diplomáciai kapcsolatok, az újabb európai összecsapásnak már csak a helye és pontos ideje volt bizonytalan. Napóleon eredeti célpontja ugyan a Brit-szigetek volt, de részben az angolok figyelmének elterelésére a Balkánon is megélné a francia diplomácia tevékenysége. Ali janinaí pasa készen mutatkozott együttműködni a franciákkal egy törökellenes balkáni felkelés kirombantásában. Párizs szintén szoros kapcsolatot épített ki a montenegrói vladikával, Petar Njegošsal is, amit megkönnyített, hogy Pétervár – ellentétben a Pál

cár alatti gyakorlattal – megszakította korábbi kapcsolatait Cetinjével, beszüntetve egyben a pénzügyi segíelyezést is. Válaszként az 1801 után gyakorlatilag kiűrtett Ión-szigeteken jelentős katonai összpontosításba kezdtek, az ott állomásozó csapatok létszámát 1805-re 12 ezer főre emelve, a hajórajt pedig a balti flotta állományából átvezényelt – magasabb színvonalú – hajókkal töltötték fel.

Az orosz–török kapcsolatok problémája is felszínre került. A közvetlen francia agresszió veszélyének elmúltával a Porta egyre kevésbé lelkesedett az oroszok számára kedvező helyzet fenntartásáért, amelyben a franciák oroszellenes diplomáciai nyomása is megerősítette. Ez a felemás helyzet készítette Oroszországot arra, hogy az erősödő francia háborús készülődést látva az egyébként még hatályban lévő 1799-es orosz–török egyezmény megújítását kérje a Portától. Az 1799-es körülményekhez hasonlóan ezúttal is az angol diplomácia sietett szövetségese segítségére, s sikerült rábírní a Portát a korábbi feltételek változatlan formában történő megújítására 1805 szeptemberében.

Oroszország megerősítette közép-tengeri pozícióit az újabb háborúra, de a harmadik koalíció sorsa Közép-Európában dőlt el. A francia flotta Trafalgarnál megsemmisült ugyan, és az oroszok pozícióit látszólag nem fenyegette veszély, Napóleon katonai sikereinek mégis volt kihatása az adriai térségre. Velence dalmáciai birtokai az 1797-es Campo Formió-i béke értelmében ugyanis Ausztriához kerültek. Az Ausztria vereségét rögzítő 1805-ös pozsonyi békében Napóleon megszerezte ezeket a nem jelentős kiterjedésű, de stratégiaileg értékes enklávákat, s elrendelte katonai megszállásukat. Ennek nyomán katonai összeütközés robbant ki a megjelenő franciák, illetve a Szenyavin altengernagy által irányított ión-szigeteki orosz expedíciós erők között. Az orosz csapatok – élvezve a helyi szláv lakosság támogatását – megpróbálták kiszorítani a betörő franciákat. Az Adriai-tengert ellenőrzésük alatt tartó orosz erők a szárazföldön – a nehéz terepviszonyok következtében – nem tudak áttörést elérni. A kulcsfontosságú Ragusa francia kézen maradt, de a Pétervárral korábbi baráti kapcsolatait helyreállító Montenegró kikötőkhöz juthatott az Adrián.

Az aktív orosz földközi-tengeri politika 1798-tól datálódó korszakát végül a közép-európai vereséget követő tilsiti béke zárta le 1807-ben. A megállapodás a teljes összeomlást rögzítette orosz részről: Sándor cár lemondott minden térségbeli birtokáról a franciák javára. A problémát érdemes közelebbről is megvizsgálni, hiszen itt az erőviszonyok ismeretében túlzottan tűnő engedményekkel találkozhatunk a vesztes fél oldalán. Mi magyarázhatta a cár teljes kapitulációját a régiót illetően? Talán Sándor stratégiai elképzeléseiben rejlik a válasz. A 19. század eleji Közép-Európában még egyáltalán nem beszélhetünk kiforrott, megszilárdult hatalmi viszonyokról, állami elrendeződésekről. A volt Német-római Birodalom helyén még nyilvánvalóan átmenetiek az állapotok, az Osztrák Császárság helyzete is meginoghathat Napóleon csapása alatt. A cár feltételezhetően ebben a régióban, Kelet-Közép-Európában látta az orosz birodalom előtt feltáruló valódi lehetőségeket (ne feledkezzünk meg a cár ifjúkori barátjának és külügyminiszterének, Czartoryski hercegnek a befolyásáról sem). A távoli, nehezen irányítható, jelentős pénzügyi terhekkel járó balkáni-mediterrán térség másodlagos szerepre degradáltatott a cár szemében. Az apja érzelmi kötődéseit sem öröklő cár adriai birtokait taktikai engedmények elérésére is felhasználhatta Tilsitnél.

1806–7-ben kártyavárként omlottak össze Oroszország földközi-tengeri pozíciói. A franciáktól elszenvedett vereséggel párhuzamosan, de jelentős részben annak következményeként az orosz–török kapcsolatok is megromlottak. A dunai fejedelemségek két ország viszonyát régóta mérgező problémájának a megoldására a Porta kedvező alkal-

mat látott Oroszország és szövetségesei veresége nyomán. A török vezetés döntésében jelentős szerepet játszott az új francia nagykövet, Sébastiani tábornok tevékenysége, aki igyekezett elhíttetni, hogy Napóleon lemondott a Török Birodalom felosztásáról. Mindezek után a Porta 1806. végi hadüzenete a konkrét katonai fenyegetésen túl a földközi-tengeri orosz erők sorsát is érintette. A szorosok természetszerű lezárását követően az orosz hajóhad kilátástalan helyzetbe került. Végül a fekete-tengeri flotta állományába tartozó hajókat a franciák vették át, míg a balti hajókat az Atlanti-óceánon az angol flotta ejtette fogságba. Ezzel Oroszország közvetlen földközi-tengeri jelenlétének rövid periódusa lezárult.

A régió hatalmi átrendeződésében a formai korszakhatárt a bécsi kongresszus húzta meg. Bár érdemben nem foglalkoztak a császárvárosban a Mediterráneum problémáival, az az erőviszonyok ismeretében valóban formálisnak nevezhető döntés, amely a Ión-szigeteket és Máltát Anglia birtokává, illetve protektorátusává nyilvánította, gyakorlatilag egy évszázadra meghatározta a térség helyzetét. Bár Oroszország 1807 után kiszorult a Mediterráneumból, érdemes vázlatosan értékelni a következő fél évszázad térségre vonatkozó orosz stratégiáját (koherens politikáról csak a krími háborúig beszélhetünk), ugyanis markáns változásokat figyelhetünk meg.

A régió európai nagyhatalmi politikában betöltött szerepének megváltozását Oroszország ismeri fel hamarabb: a Kocsubej-bizottság 1828-as memoranduma a krími háborúig az orosz külpolitika vezérfonalául szolgál. A koncepció alapvetően defenzív, az orosz érdekeket konfliktuskerülő módon érvényesítő politikát javasol. A megváltozott helyzetet és az orosz külpolitikai tevékenység lényegét sűrítve mutatja fel az 1841-es londoni tengerszoros-egyezmény. A 18. század utolsó harmadában a Földközi-tengerre történő kijutásra törekvő, a tengerszorosok használatát több évre megszerző Oroszország számára ekkorra már potenciális veszélyforrássá vált a Boszporusz és a Dardanélák. A londoni egyezmény tükrözte és szentesítette a megváltozott erőviszonyokat. Oroszország immár nem a szorosokon való kijutást tűzte ki célul, hanem azok lezárását más hatalmak (nyilvánvalóan Anglia) előtt. Az aktív orosz mediterrán jelenlét múltó in-termezzónak, a kedvező külpolitikai feltételek megismételhetetlen ajándékának bizonyult. Ez a tény viszont egy orosz szempontból sokkal érzékenyebb területen, a Balkánon is éreztette hatását a század során.

Irodalom

- M. S. Anderson*: Great Britain and the Russian Fleet, 1769–70. Slavonic and East European Review, 1952 (XXXI), 148–163.
- M. S. Anderson*: Great Britain and the Russo–Turkish War of 1768–74. English Historical Review, 1954. 39–59.
- Fernand Braudel*: La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. t. 1–2. Paris, 1982.
- I. Sz. Dosztyan*: Roszszija i Balkanszkij voprosz. Moszkva, 1972.
- T. G. Djuvara*: Cent projects de partage de la Turquie, 1281–1913. Paris, 1914.
- Edouard Driault*: La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours. Paris, 1912.
- Ulrike Eich*: Russland und Europa. Köln–Wien, 1986.
- R. Grousset*: L'Empire du Levant. Histoire de la question d'Orient. Paris, 1946.
- J. C. Hurewitz*: Diplomacy in the Near East. A Documentary Record: 1535–1914. Princeton, 1956.
- J. C. Hurewitz*: Russia and the Turkish Straits. A Revaluation of the Origins of the Problem. World Politics, 1961. 605–632.
- Barbara Jelavich*: Russia's Balkan Entanglements 1806–1914. Cambridge, 1993.

Dieter Langewische: Europa zwischen Restauration und Revolution. Oldenburg, 1985.

O. P. Markova: O proiszhozhgyenyiji tak nazivajemogo greceszskogo projekta. (80-e godi XVIII. v.) Isztorija SZSZSZR, 1958/4. 52–78.

A. L. Narocsnyickij–Ny. I. Kazakov: K isztoriji vosztocsnogo voprosza. (O celjah Rossziji i Franciji na Balkanah v 1807–1808 gg.) Novaja i novejsaja isztorija, 1969/6. 52–66.

A. L. Sapiro: Szregyizemnomorskije problemi vnyesnyej polityiki Rossziji v nacsale XIX. v. Isztoriceszkije zapiszki, 1956. t. 55. 253–288.

A. M. Sztanyiszlavszkaja: Rosszija i Grecija v konce XVIII – nacsale XIX. veka. Moszkva, 1976.

Hans Uebersberger: Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten. Stuttgart, 1913.

V. N. Vinogradov: Mezsdunarodnije odnosenyija na Balkanah, 1815–1830 gg. Moszkva, 1983.